

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 9 Sayı: 46 Volume: 9 Issue: 46
Ekim 2016 October 2016
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

OSMANLI FETVALARINDA İSKÂT-I CENÎNİN (CENİN DÜŞÜRMEİNİN) CEZÂİ SONUÇLARI* PENAL RESULTS OF ABORTION (İSQAT AL-JANIN) IN OTTOMAN FATAWA

Merve ÖZDEMİR**

Öz

Annenin veya dışarıdan bir kimsenin müdahalesi sonucu ceninin hayatının sonlandırılması olgusu, insanlık tarihinin her evresinde gündemi meşgul eden ve başta tıbbi, dinî, etik ve felsefi olmak üzere pek çok boyutuyla tartışılmış popüler bir konudur. Bu çalışmada, temsil gücü yüksek bazı Osmanlı fetva mecmuaları ıskât-ı cenîn (cenin düşürme) meselesi bağlamında incelenmekte ve konuyla ilgili fetvalar klasik Hanefî fıkıh metinlerindeki bilgiler dikkate alınarak yorumlanmaktadır. Bu şekilde ceninin hayatına müdahalenin cezai sonuçları, Osmanlı toplumunun şeyhülislamla yöneltilmiş sorulara cevap mahiyetindeki fetvalar ışığında sunulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Düşürme, Tıp ve Fıkıh, Fetva, Osmanlı, Tıp Etiği.

Abstract

The fact of terminating life of fetus in consequence of mother's occupation or any foreign intervention is a popular subject which has occupied the agenda throughout the human history and has been thoroughly discussed, notably with its medical, religious, ethical and philosophical aspects. In this study, we analyze some outstanding Ottoman *fatwa* (religious verdict) collections as part of the issue of abortion (*isqat al-janin*) and interpret related *fatawa* in consideration of information found in classical Hanafî texts. In this way, penal results of intervention of fetus' life will be presented in the light of religious verdicts which are answers of Shaykh al-Islams to Ottoman society's relevant questions.

Keywords: Abortion, Medicine and Islamic Jurisprudence, Fatwa, Ottoman, Medical Ethics.

Giriş

Osmanlı şeyhülislamlarına fıkhi konularda yöneltilen sorular ve bunlara verilen cevaplardan ibaret olan fetvaların bir araya getirilmesiyle oluşan fetva mecmuaları, ait oldukları dönemin sosyal, siyasi, iktisadi, dini, hukuki vb. yapısının yanı sıra bazı tıbbi uygulamalara da ışık tutmaktadır. Bir tıp tarihi kaynağı olarak okunduğunda Osmanlı dönemi fetva mecmuaları, Osmanlı toplumunun ve toplumu şekillendirici en önemli unsurlardan İslam hukukunun tıbbı, hastalığa, tedaviye, bedene, ölüme vs. bakışına dair teorik malumatın yanı sıra, dönemin tıp pratiğine dair pek çok bilgiye kapı aralamaktadır. Fetvalarda dövme, kısırlaştırma, sünnet, çocuk düşürme ve intihar gibi canlı bedene; cesedi yakma, ölü bedeni yarma, mumya ve kadavra gibi ölü bedene müdahaleye dair pek çok soruyla karşılaşmaktayız. Esasında tıp tarihi araştırmacılarının ihmal ettiği bir kaynak olan Osmanlı fetva mecmuaları, tıbbi meselelerde Osmanlı halkının zihninde oluşan soruları ve karşılaştıkları sıkıntıları takip etmemiz ve Osmanlı dini otoritelerinin ilgili probleme getirdikleri çözümleri görmemiz için bir fırsat sunmaktadır. Çocuk düşürme veya hamileliği sonlandırma hususu ve buna ilişkin hukuki ve cezai sonuçlar da, Osmanlı halkının çözümünü din adamlarından beklediği temel sorunlardan biri olmuştur.

Gerek annenin beden bütünlüğüne gerekse ceninin hayatına karşı bir saldırı sayılan ve tarih boyunca dini, etik, felsefi, hukuki vb. açılardan çokça tartışılan cenin düşürme/düşürtme konusu, Osmanlı fetva mecmualarında karşımıza sıkça çıkmaktadır. 17.-19. yüzyıllar arasındaki döneme ait olan ve araştırmamıza temel teşkil eden Osmanlı dönemine ait fetva mecmualarında¹ bu konu, "ıskât-ı cenîn"

* Bu makale İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nuran Yıldırım danışmanlığında tamamlanan "Osmanlı Fetva Mecmualarında Tıp" başlıklı yüksek lisans tezinin ilgili bölümünün yeniden gözden geçirilerek genişletilmesi suretiyle hazırlanmıştır.

**Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı doktora öğrencisi, (merveozdemir@sakarya.edu.tr).

¹ Bu çalışma için Pir Mehmed Efendi'nin (ö.1020/1611) fetvalarından oluşan *Fetâvâ-yı Üskübî*, Sun'ullah Efendi'nin (ö.1021/1612) çeşitli konularda verdiği fetvaları içeren yazma fetva mecmuası *Fetâvâ-yı Sun'ullah*, Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö.1103-1692) fetvalarından müteşekkil bir eser olan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Feyzullah Efendi'nin (ö.1128-1703) fetvalarından oluşan bir mecmua olan *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Menteshâde Abdürrahim Efendi'nin (ö.1128/1716) fetvalarından oluşan bir eser olan *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö.1156/1743) fetvalarını toplayan bir eser olan *Behcetü'l-fetâvâ*, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin azlinden (1143/1730) Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö.1215/1800) ikinci şeyhülislamlık dönemine kadar (1210/1795) görev yapmış şeyhülislamla ait fetvaların derlenmesinden ibaret olan *Neticetü'l-fetâvâ* temel alınarak buralardaki ıskât-ı cenîn ile ilgili fetvalar incelenmiştir. Ayrıca zaman zaman Bâb-ı Meşihat tarafından 1914-1922 yılları arasında, Osmanlı Devleti'nin dinî ve idarî kurumlarından biri olan Bâb-ı Meşihat ile buna bağlı kuruluşlardan Fetvahâne ve şer'î mahkemelerin dinî meselelerle ilgili fetva, hüküm ve kararlarının, medrese ve tekkelerle Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye gibi dinî kuruluşlara ait talimat, nizamname ve haberlerin duyurulması maksadıyla İstanbul'da yayımlanan *Ceride-i İlmîyye* dergisine de müracaat edilmiştir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı*

şeklinde geçmekte olup bundan kasıt isteyerek veya istemeyerek dışarıdan bir müdahale ile ceninin anne rahminden ayrılması sonucu gebeliğin sonlandırılmasıdır. Fetva metinlerinde çocuk düşürme hali, genellikle bir başkasının hamile kadının karnına vurması sonucu karnındaki cenini düşürmesi bağlamında geçmektedir. Bazen ise babanın veya annenin kendi fiiliyle de işlemin gerçekleştiği görülmektedir.

Bedene yapılan diğer müdahalelerden farklı olarak cenin düşürme meselesinde sadece annenin bedenine yönelik bir müdahale veya saldırı değil, aynı zamanda başka bir canlının hayatına ve varlığına da müdahale söz konusudur. Dolayısıyla ilgili müdahale bir hak ve borç doğurmakta ve ıskât-ı cenînin cezai sonuçları bulunmaktadır. İşte bu sebeple, gerek klasik fıkıh eserlerinin gerekse üzerinde çalışma yaptığımız Osmanlı fetva mecmualarının diyet veya müessir fiiller (*mâ dûne'n-nefs*) ile ilgili başlıkları altında ilgili konuya sıklıkla rastlamaktayız. Bazı fetva mecmualarında ise “cenîn hakkında”, “ıskât-ı cenîn hakkında” gibi konuyla doğrudan alakalı başlıklar açılacak kadar çok fetvanın zikredildiğine şahit olmaktadır.²

Osmanlı Devleti'nde hukukun Hanefi mezhebi temelli olması sebebiyle fetvaların İslam hukukunun, daha özeldi ise Hanefi fıkının Osmanlı pratiğine yansıma şekli olarak görülmesi doğru olacaktır. Bu nedenle şeyhülislam fetvalarının klasik Hanefi fıkıh eserlerindeki teorik bilgiler ile uyumlu olması beklenmektedir. Klasik Hanefi fıkıh eserlerinde ise cenin düşürme konusu genellikle *Kitâbu'l-Cinâyât* adı verilen suçların yer aldığı bahislerde, gurre ve diyet cezası ile bağlantılı olarak *Kitâbu'd-Diyât* adı verilen bölümlerde, bazen ise müessir fiiller ile ilgili kısımlarda yer almaktadır.³ Araştırmamız için Osmanlı fetva mecmualarını temel almış olsak da, bu eserlerde yer alan fetvaların temelinin Hanefi fıkıh olduğu gerçeğinden yola çıkarak yeri geldikçe klasik Hanefi fıkıh eserlerindeki ilgili bilgilere atıf yapmak suretiyle bir bakıma ilgili fetvanın dayanağını da sunmuş olmaktadır. Çalışmada ıskât-ı cenîn hakkında genel bir bilgi vererek bu durumun hukuki sonuçlarından özetle bahsettikten sonra, cenin düşürme suçunun cezai boyutunu fetva metinleri temelinde ayrıntılı bir şekilde sunacağız.

1. İskât-ı Cenîn

Kelime olarak “cenin düşürme” anlamına gelen “ıskât-ı cenîn” durumunun, gerek hukuki gerekse cezai sonuçlar doğurmasında Hanefi mezhebine göre temel ölçüt ceninin organ taslaklarının belirmiş olmasıdır. Osmanlı fetvalarında “*müstebînü'l-hulka*” veya “*halkı müstebîn olmak*” şeklinde ifade edilen bu hal, anne karnındaki cenini düşürmenin cezayı gerektirip gerektirmemesi ve bu fiilin hukuki sonuçları açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Buna göre ceninin organları belirmeden önceki süreçte düşürülen cenin için herhangi bir uhrevi ve dünyevi ceza söz konusu olmamakta ve böyle bir düşük hukuki sonuç doğurmamaktadır. Zira Hanefi mezhebine göre organlarının bir kısmı veya tamamı belirmeden önce düşen şey henüz cenin olmayıp sadece bir et parçasıdır (*mudğa*).⁴ Saç, tırnak gibi vücut parçaları belirdikten sonra ise cenin, tüm organları belirmiş tam bir cenin hükmünü alarak bu aşamadan sonra düşürülen cenin için hukuki sonuçlar gündeme gelmekte ve tazmin cezası söz konusu olmaktadır.⁵

Bazı klasik Hanefi metinlerinde olduğu gibi⁶ fetva mecmualarında da ceninin organları belirmeden önce onu düşürmek için yapılan müdahalelerin günah sayılmayacağına dair ibareleri açık bir şekilde görmekteyiz: “*Hind karnında olan veledini ilâc edip ihrâcında şer'an ism var mıdır? el-Cevab: Halkından bir şey müstebîn olmadı ise yokdur.*”⁷ Ancak organları belirmeden önce olsa dahi, dışarıdan bir kişinin hamile kadına zarar vererek düşüğe sebebiyet vermesi durumunda faile şiddetli tazir⁸ cezası uygulanmaktadır: “*Hind Zeyneb-i hâmile darbetmekle Zeyneb aslen hulka müstebîn olmayan bir kıt'a mudğa ilkâ eylese Hind'e gurre lâzime olur mu? el-Cevab: Olmaz, lakin ta'zîr-i şedîd lâzım olur.*”⁹ Organlarının belirmesinden sonra cenini düşürmek için yapılan müdahaleler ise, faili kim olursa olsun hiçbir şekilde caiz sayılmamaktadır. Bir fetvada efendinin

Feyziyye, Behcetü'l-fetâvâ ve Netîceti'l-fetâvâ adlı mecmualar, fetvahanenin esas aldığı ve muteber kabul ettiği eserler olması itibarıyla ayrı bir önem arz etmektedir (Tahsin Özcan (2003). *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnaflı*, İstanbul: Kitabevi, s. 9-10).

² Örneğin bkz. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, “*faslun fi'l-cenîn*” (cenin hakkında) başlığı, II, 300; *Fetâvâ-yı Feyziyye*, “*fi'l-cenîn*” başlığı, s. 524; *Behcetü'l-fetâvâ*, “*faslun fi'l-cenîn*” başlığı, s. 587. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de bu konuyla ilgili üç farklı başlık açıldığını ve konuyla ilgili çok sayıda fetvanın yer aldığını görüyoruz. Bkz. *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, “*ıskâtü'l-cenîn*” (cenin düşürme) başlığı, I, 133; *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, “*mâ yete'allaku bi-ilkâ'i'l-cenîn ve't-tesmîn*” (cenin düşürme ve zehirleme hakkında) başlığı, I, 112; *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, “*fi ilkâ'i'l-cenîn ve'l-hay ve'l-gurre*” (cenin ve canlı çocuk düşürme ve gurre) başlığı, I, 354.

³ İlgili üst başlıklar için bkz. Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 596; Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 58; Kâsânî, *Bedâi*, VII, 233; Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 177, 189; *Fetâvâ'l-Alemgîriyye*, VI, 2, 34; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr*, VI, 573, 587.

⁴ Kâsânî, *Bedâi*, VII, 325.

⁵ *Fetâvâ'l-Alemgîriyye*, VI, 34; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr*, VI, 590.

⁶ İbn Âbidîn, *Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr*, VI, 590.

⁷ *Fetâvâ-yı Üskübî*, v. 295a. Format olarak mecmualarda yer alan fetvalar soru ve cevap kısımlarından oluşmakta olup “(câiz, sahîh, kâdir, lâzım...) olur mu?” şeklinde biten soru formu ayrıntılı ve uzun tutulmakta, cevap ise kısaca “olur”, “olmaz” şeklinde gelmektedir. Yine fetvalarda erkekleri ifade etmek için Zeyd, Amr, Bekir gibi, kadınları ifade etmek için ise Hind, Zeynep, Hatice gibi isimler kullanılmakta olup bunlar temsilidir.

⁸ Tazir cezası genellikle Kur'an ve Sünnet tarafından yasaklanmakla beraber cezası belirtilmemiş veya mübah olduğu halde zamanla toplum için zararlı bir özellik kazandığı için siyasi otorite tarafından suç sayılan fiillere öngörülen cezadır (Şamil Dağcı (1996). *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 24).

⁹ *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 588.

cariyesinin karnındaki organları belirmiş cenini düşürme hakkı olmadığı net bir şekilde ifade edilmektedir: “Zeyd, câriyesi Hind’i vat’ ve ihbâl edip cenînin halkı müstebîn olduktan sonra Zeyd, cenîni muâlcele ile ıskât eylemek câiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹⁰ Bu hususta efendinin kendi cariyesi üzerinde tasarruf yetkisi bulunmamaktadır.

İskât-ı cenînin bazı hukuki ve cezai sonuçları bulunmakla birlikte, düşen ceninin anne karnında hangi aşamada olduğu veya sağ düşüp ölmesi gibi farklı durumlar hükmü etkilemektedir. Ceninin müstebînü’l-hılka olup olmaması yani organlarının belirip belirmediği hususu, çocuk düşürmenin/düşürtmenin veya düşük yapmanın hukuki sonuçlarını doğrudan etkilemektedir. Düşen ceninin organlarının belirmiş olması halinde, evliliği sona ermiş kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süre olan iddetin son bulması, düşükle birlikte kadın için nifas (lohusalık) halinin başlaması, düşen cenin için miras hükümlerinin gündeme gelmesi gibi durumlar söz konusu olmaktadır. Mecmualarda da klasik Hanefi eserlerinde yer alan, ceninin organlarının tamamının veya bir kısmının belirmiş olması halinde, boşanmış kadının iddetinin düşük yapmakla sona ereceği ve böyle bir düşüğün doğum gibi kabul edileceğine dair hüküm¹¹ doğrultusunda fetva verildiği görülmektedir: “Zeyd zevcesi Hind-i hâmilî tatlık ettikten sonra Hind müstebînü’l-hılka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Hind’in iddeti münkaziye olur mu? el-Cevab: Olur.”¹² Bu anlamda iddet doğumla sona erdiği gibi kısmen de olsa organları belirmiş ceninin düşmesiyle de sona ermiş sayılmaktadır. Benzer bir fetvada da organları belirmiş ölü bir ceninin düşmesi ile iddetin sona erdiğini ve kocası vefat etmiş kadının artık başka biriyle evlenebileceğini görüyoruz: “Zeyd fevt oldukda zevcesi Hind-i hâmil Zeyd’in fevtinden bir ay murûrunda müstebînü’l-hılka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Hind’in iddeti münkaziye olup nefsinî âhara tezvâce kâdire olur mu? el-Cevab: Olur.”¹³ Bu düşükle birlikte kadının iddeti sonra ermekte ise de -her ne kadar fetva metninde bu kısmı yer almasa da- eylemin sahibi dinen haram bir fiil işlemiş sayılmakta ve kendisine ceza olarak gurre ödetilmektedir.¹⁴

İskât-ı cenînin hukuki sonuçlarını etkileyen temel kriter olan organların belirgin olup olmaması hususu, Hanefi mezhebi açısından cenin düşürmenin cezai boyutunu da etkileyen en temel unsur olmaktadır. Bu kriteri göz önünde bulundurmak suretiyle, cenin düşürmenin belki de en mühim boyutu olan cezai sonuçları müstakil bir başlık altında ve ayrıntılı bir şekilde inceleyebiliriz.

2. İskât-ı Cenînin Cezai Sonuçları

Osmanlı fetvalarında cenine yönelik işlenen suçlara ceza olarak, ceninin organlarının belirmesinden sonraki herhangi bir vakitte düşürülmesi durumunda faile gurre, canlı olarak düşüp ölmesi durumunda ise diyet cezası ödetildiği görülmektedir. Bunların yanı sıra ceninin mirasçısı olan fail mirastan mahrum edilmekte ve cenin düşürme suçuyla bağlantılı olarak faile bazen tazir ve hapis cezaları verilmektedir. Temel cezalar olması sebebiyle ıskât-ı cenînin cezai sonuçlarını gurre, diyet ve mirastan mahrumiyet cezaları özelinde ele alacağız.

2.1. Gurre Cezası

Annenin veya üçüncü bir şahsın herhangi bir müdahalesi sonucu anne karnındaki ceninin düşürülmesinin birtakım cezai sonuçları bulunmaktadır. İster organlar belirdikten sonra ceninin düşürülmesi isterse hamileliğin ileriki safhalarında bebeğin ölü doğmasına sebebiyet verilmesi İslam hukukunca bir suç sayılmış ve bunlar için maddi bir ceza olan gurre cezası öngörülmüştür. Hür bir kadının ölü bir cenin düşürmesine sebep olan failin gurre adı verilen bu tazminatı ödemesi gerekmektedir. Ancak Hanefi mezhebine göre böyle bir eylemin suç sayılması ve cezanın uygulanması için ceninin organlarının bir kısmının veya tamamının belirmiş (müstebînü’l-hılka) olması şart koşulmuştur. Düşen ceninin cinsiyetinin ise ilgili cezaya herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.¹⁵ Şâfiî mezhebinden farklı olarak Hanefi mezhebine göre, annenin karnına vurarak cenini düşüren kişiye gurrenin yanı sıra kefaret gerekmemektedir.¹⁶ Ancak İmam Muhammed ve Ebu Yusuf’un da benimsediği görüşe göre, fail bağışlanma ve Allah’a yakınlaşma düşüncesiyle ihtiyaten kendi isteğiyle böyle bir kefaret ödeyebilir.¹⁷ Diyet kısmında açıklanacağı üzere, annenin bedenine yapılan bir müdahale sonucu bebeğin canlı doğduktan sonra ölmesine sebebiyet verilmesi halinde ise diyet ve kefaret cezası gündeme gelmektedir.

Fetvalarda bazen annenin ilaç kullanmak gibi bir müdahalesi ile, bazen babanın tasarrufu ile bazen ise dışarıdan birinin darbe, tehdit, korkutma gibi herhangi bir eylemi sonucu cenin düşürme vakalarına rastlanmaktadır. Bu türden durumlarda faile gurre cezası verildiğine dair örnekler çoktur. Örneğin bir fetvada, kocası tarafından darp edilen hamile bir kadının organları belirmiş ölü bir cenini düşürmesi

¹⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 248. Ayrıca bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 133.

¹¹ Serahsî, el-Mebsût, VI, 155; Merginânî, el-Hidâye, IV, 190; Fetâva’l-Alemgîriyye, VI, 36.

¹² Cerîde-i İlmiyye, Meşihat-ı Celîle-i İslâmiyye, İstanbul 1333, Talâk, I, 9, s. 540, Evâil-i Rebîulevvel 1333.

¹³ Netîcetü’l-fetâvâ, s. 87.

¹⁴ Fetâva’l-Alemgîriyye, VI, 36.

¹⁵ Kâsânî, Bedâi, VII, 325; Merginânî, el-Hidâye, IV, 189-90.

¹⁶ Kudûrî, el-Muhtasar, s. 614; Merginânî, el-Hidâye, IV, 190; İbn Âbidîn, Hâşiyetu Reddî’l-muhtâr, VI, 590.

¹⁷ Serahsî, el-Mebsût, XXVI, 88; Kâsânî, Bedâi, VII, 326.

durumunda kocaya gurre ödetildiği görülmektedir: “Zeyd zevcesi Hind-i hâmilî darb edip Zeyd’in darbandan nâşi Hind, müstebînü’l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Gurre.”¹⁸ Benzer bir fetvada ise bu sefer yabancı biri hamile kadının karnına darp etmekte ve düşüğe sebebiyet vermektedir. Bu fetvada ise gurrenin yanında devletin veya hakimlerin takdir edeceği bir ceza olan tazirden de bahsedilmektedir: “Hind Zeyneb-i hâmilin karnına depme ile darbedip Hind’in darbandan nâşi Zeyneb müstebînü’l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Hind’e ne lâzım olur? el-Cevab: Ta’zîr ve gurre.”¹⁹

Gurre miktarı ise Peygamber Efendimiz’in (sav) bir kadının düşük yapmasına sebebiyet veren kişiye öngördüğü cezaya dair uygulaması esas alınarak fakihlerin çoğu tarafından gümüş cinsinden 600 dirhem (5 deve, 50 dinar) şeklinde belirlenmiştir. Hanefilere göre ise gurre miktarı diyetin yirmide biri olup²⁰ gümüş cinsinden 500 dirhem olarak takdir edilmiştir.²¹ Hanefilerin gurre miktarını gösteren bir fetva metni şöyledir: “... Bu sûretde gümüştan gurre beş yüz dirhem-i şer’î olur mu? el-Cevab: Olur.”²² Benzer şekilde organları belirmiş cenin düşüren kişi hakkında “Gurre lâzım olur ki beş yüz dirhemdir”²³ şeklinde fetva verildiğini görmekteyiz. Hür ceninin bedeli olan gurreyi ise cenini düşüren kişinin akrabaları olan âkilesi bir sene içerisinde ödemekle yükümlüdür.²⁴

Hanefi mezhebinde cariyenin karnındaki cenini düşürmenin cezası, düşen cenin erkeğe kendi değerinin yirmide biri, kıza değerinin onda biri olarak takdir edilmiştir.²⁵ Bir örnekte de cariyenin karnındaki organ taslakları oluşmuş cenini düşürmenin cezası olarak bebeğin kıymetinin 1/20’sinin ödetildiği görülmektedir: “Zeyd’in hâmilî cariyesi Zeyneb’in Amr taş ile karnına vurmağla Zeyneb ol darbandan müstebînü’l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Amr’a ne lâzım olur? el-Cevab: Nısf-ı uşr-i kıymeti lâzım olur.”²⁶ Burada düşen ceninin cinsiyetinden söz edilmemişse de ceza olarak ceninin kıymetinin yirmide birinin ödetilmesinden yola çıkarak ceninin erkek olduğunu tahmin edebilmekteyiz.

Annenin birden fazla cenin düşürmesine sebebiyet veren kişinin ise her bir cenin için ayrı gurre ödemesi gerekmektedir.²⁷ Örneğin hamile bir kadının organları belirmiş iki cenin düşürmesine sebep olan kişinin ödemesi gereken gurre miktarı ikiye katlanmaktadır: “Zeyd Hind-i hâmilin menziline girip Hind’i darbetmek kasdıyla üzerine hücum ettikde Hind havfından müstebînü’l-hulka iki cenîn-i meyyit ilka eylese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Her bir cenin için gurre lâzıme olur.”²⁸ Yine hamile bir kadının, kendi karnındaki cenini düşürmek için kasten müdahalesi sonucu organları belirmiş üç cenin düşürmesi halinde ödemesi gereken gurre miktarı üç katına çıkmaktadır: “Zeyd’in zevcesi Hind amden amel ve ilâc ile Zeyd’den olan hamlinden müstebînü’l-hulka sıkt vaz’ eylese ve bunu üç defa eylese Hind’e ne lâzım olur? el-Cevab: Her biri için gurre lâzım olur ki beş yüz dirhem-i şer’îdir.”²⁹

Failin cezayı hak etmesi noktasında, eylemi yapanın müdahalede bulunulan bedeninin sahibi olan ve cenini taşıyan anne, ceninin babası veya üçüncü bir şahıs olması durumları cezanın uygulanmasına etki etmemektedir. Çocuk düşürücü bir ilaç içerek veya başka bir şekilde kendi karnındaki cenini düşüren annenin de gurre ödemesi gerekmektedir³⁰: “Zeyd’in zevcesi Hind-i hâmilî Zeyd’in izninsiz iskât-ı cenîn için ilâc etmekle müstebînü’l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Hind’e ne lâzım olur? el-Cevab: Gurre.”³¹ Başka bir fetvada ise kocanın eylemi sonucu ceninin düştüğünü ve kocanın gurre cezasına çarptırıldığını görüyoruz: “Zeyd zevcesi Hind-i hâmile darb kasdıyla hücum ettikde Hind havfından müstebînü’l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Gurre.”³²

Kocasının izni olmaksızın ceninini düşürmesi halinde anneye gurre ödetilirken³³ istisnai bir durum olarak hamile bir kadının, karnındaki organları belirmiş cenini kocasının izniyle düşürmesi halinde gurre cezası gerekmemektedir³⁴: “Zeyd’in zevcesi Hind-i hâmilî, Zeyd’in izniyle iskât-ı cenîn için ilâc etmekle müstebînü’l-hulka bir cenîn ilkâ eylese Hind’in âkilesine yâ Hind’e diyet yâ gurre lâzıme olur mu? el-Cevab: Olmaz.”³⁵ Fakat böyle

¹⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 300.

¹⁹ Behcetü’l-fetâvâ, s. 588.

²⁰ Kudûrî, el-Muhtasar, s. 613.

²¹ Serahsî, el-Mebsût, XXVI, 87; Kâsânî, Bedâi, VII, 325; Mergînânî, el-Hidâye, IV, 189; Fetâva’l-Alemgîriyye, VI, 34; İbn Âbidîn, Hâşiyetu Reddî’l-muhtâr, VI, 588.

²² Cerîde-i İlmîyye, Cinâyet, VII, 69, s. 2191, Safer 1340.

²³ Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 524. Ayrıca bkz. Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 354.

²⁴ Serahsî, el-Mebsût, XXVI, 87; Kâsânî, Bedâi, VII, 325; Mergînânî, el-Hidâye, IV, 189; İbn Âbidîn, Hâşiyetu Reddî’l-muhtâr, VI, 591.

²⁵ Kudûrî, el-Muhtasar, s. 613-4; Kâsânî, Bedâi, VII, 327; Fetâva’l-Alemgîriyye, VI, 35.

²⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 355.

²⁷ Kâsânî, Bedâi, VII, 326; Fetâva’l-Alemgîriyye, VI, 34.

²⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 525.

²⁹ Fetâvâ-yı Sun’ullah, v. 72a.

³⁰ İbn Âbidîn, Hâşiyetu Reddî’l-muhtâr, VI, 591-2.

³¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 300. Ayrıca bkz. Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 524; Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 354.

³² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 355.

³³ Bkz. Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 300. Ayrıca bkz. Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 524; Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 354.

³⁴ Fetâva’l-Alemgîriyye, VI, 35.

³⁵ Cerîde-i İlmîyye, Diyât, I, 9, s. 552, Evâil-i Rebîulevvel 1333.

bir durumda kadının hukuken kocasına gurre veya diyet ödemek zorunda olmaması, kişinin kocasının izniyle karnındaki organ taslakları belirmiş cenini düşürebileceği ve bu işlemin günah sayılmayacağı anlamına gelmemektedir. Zira bir fetva metninde, bu kişiye maddi bir ceza olan gurre ya da diyet gerekmesi de yaptığı işlemin günah olduğu açıkça söylenmiştir: “Zeyd’in zevcesi Hind-i hâmil, Zeyd’in izniyle ıskât-ı cenîn için ilâc içmekle müstebînü’l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Hind’in âkilesine yâ Hind’e diyet yâ gurre lâzime olmayıp lâkin Hind âsime olur mu? el-Cevab: Olur.”³⁶

Kocasının izniyle cenin düşürmesi durumunda kadının günahkar olmasına rağmen tazminat ödemek zorunda olmamasının nedeni ise kanaatimizce gurrenin yine ceninin mirasçılarına miras olarak intikal etmesi³⁷ ile açıklanabilir. Zira babanın emriyle ya da izniyle düşürülen cenin için anneye gurre ödetilmesi, belki de gurreden en büyük payı alacak olan mirasçı babanın bir bakıma ödüllendirilmesi anlamına gelecektir.

Fetâvâ-yı Abdürrahim’de yer alan bir fetvada ise kocanın, karısının yemeğine ondan habersiz çocuk düşürücü bir ilaç katarak düşüğe sebebiyet verdiğini, ancak bu durumda kocaya düşürülen ceninin bedeli olan gurre cezasının değil de yalnızca tazir cezası verildiğini görmekteyiz: “Zeyd bir ta’âma ıskât-ı cenîn eder devâ katıp Hind-i hâmile verip Hind dahi bilmemekle alıp kendi eliyle yiyip ondan bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Ta’zîr.”³⁸ Bu fetvada düşen ceninin organlarının belirip belirmediğinden hiçbir şekilde söz edilmemektedir. Fakat kocaya gurre cezası verilmeyip de sadece tazir cezası verildiğine göre, ceninin organlarının belirmemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Organları belirmiş bir ceninin düşmesine dolaylı olarak sebebiyet verilmesi halinde fail için gurre cezasının söz konusu olduğu örnekler bulunmaktadır. Bir fetvada bir kimse kasten hamile bir kadını darb etmek amacıyla onun evine girmekte ve kadın korkusundan organları belirmiş ölü bir cenin düşürmektedir. Henüz darp işlemi gerçekleşirse de niyeti kadını darp etmek olan bu failin, kadının korkudan cenin düşürmesine sebebiyet vermesi nedeniyle gurre ödeyeceği belirtilmektedir: “Zeyd Hind-i hâmilin menziline girip Hind’i darb etmek kasdıyla üzerine hücum ettikte Hind havfından müstebînü’l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Gurre.”³⁹ Benzer şekilde kadının evine girerken kastı onu değil de kocasını öldürmek olan kişinin, kadının korkması sonucu karnındaki ceninin düşmesine sebebiyet vermesi halinde yine de gurre ödemekle sorumlu tutulduğunu görmekteyiz: “Zeyd, Amr’ı katl kasdıyla âlet-i harb ile Amr’ın menziline girip sayha ettikte Amr’ın zevcesi Hind-i hâmil havfından müstebînü’l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Gurre.”⁴⁰

Bazı örneklerde ise dolaylı olarak düşüğe sebebiyet veren kişiye yalnızca tedip, tazir veya hapis türünden cezalar öngörüldüğü, faile gurre cezası verilmediği görülmektedir. İster organ taslakları belirmiş ceninde isterse sağ doğup ölen ceninde, ceninin düşmesine sebebiyet veren kişinin cezaya çarptırılabilmesi için düşüğün, eylemin bir sonucu olduğunun bilinmesi ve sebep-sonuç ilişkisinin kurulabilmesi gerekmektedir. Bir örnekte bir kimse hamile bir kadının evine girip bağırıp çağırarak onu darpla tehdit etmekte ve kadın korkudan düşük yapmaktadır. Ancak ortada fiziksel şiddet değil psikolojik baskı olduğu için faile gurre cezası uygulanmamakta, yalnızca failin tedip edilmesi gerektiğinden söz edilmektedir: “Zeyd, Hind-i hâmilin menziline girip Hind’in üzerine sayha edip Hind’i darbla tahvîf etdiğinden nâşî Hind havfından müstebînü’l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Te’dîb lâzım olur.”⁴¹

Farklı bir örnek olarak bir fetva metnine göre, bir kimse karısı hamile olan bir kişiyi tutuklatmak üzere hakimden izni olmaksızın bir bakıma güvenlik görevlisi olan yasakçı ile birlikte evini basmakta ve dolaylı olarak karısının korkudan cenin düşürmesine sebebiyet vermektedir. Düşen ceninin organları belirmiş olmasına rağmen bu kişiye gurre cezası ödetilmemekte, yalnızca şiddetli tazir cezası uygulanmaktadır: “Zeyd, Amr’ın evine hâkimü’ş-şer’ izninsiz yasakçı götürüp ve evini basdırıp Amr’ı ahz ettirmekle zevcesi Hind-i hâmil havfından müstebînü’l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Ta’zîr-i şedîd.”⁴²

Benzer başka bir örnekte ise bir kimsenin evini basıp malını yağmalayan ve evdeki hamile kadının korkması sonucu düşük yapmasına sebebiyet veren kişiye gurre cezası değil şiddetli tazir ve sürekli hapis cezası verilmektedir. Ayrıca yağmaladığı mallar da iade ettirilmektedir: “Eşkiyâdan Zeyd, Amr’ın menziline basıp malını gâret ettikde Amr’ın hâmil zevcesi Hind havfından bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd’e ne lâzım olur? el-

³⁶ Cerîde-i İlmiyye, Diyât ve cinâyât, I, 6; s. 400, Gurre-i Zilhicce 1332.

³⁷ Kudûrî, el-Muhtasar, s. 613; Serahsî, el-Mebûsât, XXVI, 88-9; Kâsânî, Bedâi, VII, 326; Mergînânî, el-Hidâye, IV, 190; Fetâvâ’l-Alemgîriyye, VI, 34; İbn Âbidîn, Hâşiyetu Reddî’l-muhtâr, VI, 589.

³⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 355.

³⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 300; Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 355.

⁴⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 300; Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 524, 525; Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 112, 113, 129, 354, 355; Behcetü’l-fetâvâ, s. 587, 588, 596; Nefîcetü’l-fetâvâ, s. 581;

⁴¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 112.

⁴² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 112.

Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve habs-i mümted ve me'hûzi red."⁴³ Muhtemelen bu fetva metninde, kadının canına veya bedenine fiziksel bir zarar verme durumu ve kastı bulunmadığı için gurre cezası gündeme gelmemiştir.

Bir diğer fetvaya göre hamile bir kadına tecavüz niyetiyle bir kimsenin evini basan eşkıyaların bağırması sonucu kadın korkudan organları belirmiş bir cenin düşürmektedir. Ancak bu kimseler cenin için gurre ödememekte, muhtemelen kadına zarar verme niyetleri ve haneye tecavüzleri nedeniyle kendilerine şiddetli tazir ve iyi hal durumu gözlenen kadar hapis cezası verilmektedir: "*Eşkiyâdan Zeyd ve Amr gece ile Bekir'in zevcesi Hind-i hâmile fül-i şenî kasdıyla Bekir'in menziline basıp sayha etdiklerinde Hind ol sayhadan havfından müstebînü'l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd ve Amr'a ne lâzım olur? el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve salâhları zâhir olunca[ya dek] habs.*"⁴⁴ Burada ise gurre cezası verilmemesinin nedeni, eşkıyaların bağırarak eve girmesi ile çocuk düşürme arasındaki bağlantının dolaylı ve zayıf olması sebebiyle olmalıdır. Zira benzer bir fetva da aynı yönde verilmiştir: "*Zeyd zaleme tâifesinden birkaç kimesneleri yanına alıp nehâran Amr'ın menziline basdırmağla Amr'ın zevcesi Hind sayhalarından korkup müstebînü'l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve salâhu zâhir olunca[ya dek] habs.*"⁴⁵ İlgili örneklerde verilen tazir veya hapis cezaları, düşüğe sebebiyet vermekten ziyade düşüğe sebebiyet verme suçu ile iç içe bulunan diğer hukuksuz eylemlerin bir karşılığı gibi görünmektedir.

Başka bir fetvada ise bir kimsenin normalde saldırgan olmayan köpeğinin hamile bir kadına saldırarak, karnındaki organları belirmiş ceninini düşürmesine sebebiyet vermesi durumunda köpeğin sahibine herhangi bir ceza uygulanmamaktadır: "*Zeyd'in 'akûr olmayan kelbi Zeyd'in sun'unsuz Hind-i hâмили talayıp Hind müstebînü'l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Hind Zeyd'den nesne almaya kâdire olur mu? el-Cevab: Olmaz.*"⁴⁶

Birden fazla kişinin hamile bir kadına beraberce saldırarak hamileliği sonlandırmaları halinde ise düşüğe doğrudan sebebiyet veren kişi gurre cezasını ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Bir fetvada on kişinin hamile kadını darp etmesi sonucu kadının organları belirmiş bir cenin düşürdüğünü görüyoruz. Bu durumda, darp eyleminde bulunanların hepsine eylemleri sebebiyle şiddetli tazir ve ağır hapis cezası verilirken gurre cezası sadece eyleminin sonucu düşükle sonuçlanan kişiye ödetilmektedir: "*Zeyd zevcesi Hind ile âhar diyâra giderken on nefer kimesne Zeyd'in yoluna inip malını gâret edip zevcesi Hind'i darb edip Hind ondan nâşî müstebînü'l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese mezbûrlara ne lâzım olur? el-Cevab: Aldıkları alıverilip kendileri ta'zîr-i şedîd ve habs-i medûd olunup ve Hind her hangisinin darbiyle iskât-ı cenîn etmiş ise ona gurre lâzım olur.*"⁴⁷ Başka bir örnekte ise hamile kadına darp amacıyla saldıran birkaç kişiye saldırıları sebebiyle tazir cezası, düşük sebebiyle ise gurre ödetileceğine dair hükmü görmekteyiz: "*Birkaç kimesneler Bekir'in menziline girip zevcesi Hind-i hâmilin üzerine darb kasdıyla hücum edip tahvîf etmekle Hind havfından müstebînü'l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese mezbûrlara şer'an ne lâzım olur? el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve gurre.*"⁴⁸

2.2. Diyet Cezası

Ceninin anne karnından düşürüldükten sonra ölmesi halinde suçluya gurre değil, insan öldürme suçunun cezası olan diyet (yüz deve veya bedeli) ödetilmektedir.⁴⁹ Diyet canın telef edilmesi karşılığında karşı tarafa ödenmesi gereken maldır.⁵⁰

Ceninin anne karnından canlı olarak düşürülmesi ve ardından ölmesi durumunda, adam öldürme suçunun aslı cezası olması beklenen kısas cezası verilmemekte, bu durumda yalnızca diyetten söz edilmektedir. Cezanın bu şekilde takdir edilmiş olmasının nedeni, Hanefilerin cenine karşı işlenen suçlara kısas öngörmemesidir.⁵¹ Çünkü darbe sonucu bir kimsenin ölmesi, hata ile adam öldürme kapsamında görülmektedir. Hata ile öldürmede ise aslı ceza kısas olmayıp diyet ve kefarettir.⁵² Nitekim Hanefilere göre hata ile öldürme, kasta benzeyen (şibh-i amd) öldürme ve kasıtlı olmasına rağmen şüphe bulandıran öldürmelerde kısas yerine diyet gerekmektedir.⁵³

Sağ olarak düşürülerek ceninin ölümüne sebebiyet verilmesi halinde faile diyet ödetildiğini pek çok fetvada görmekteyiz: "*Zeyd Hind-i hâmilin göğsüne vurup Hind düştükte ol darbdan bir cenîn-i hay ilkâ eylese ve cenîn-i mezbûr filhâl fevt olsa Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Diyet.*"⁵⁴ Bazen ise böyle bir durumda sağ doğduktan sonra hemen ölen cenin için diyetin yanı sıra kefarettten de söz edilmekte, ayrıca darp gibi fiillerden dolayı ise tazir cezası verilmektedir: "*Hind Zeyneb-i hâmilin darbedip darbindan nâşi Zeyneb bir cenîn-i*

⁴³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 112.

⁴⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 112.

⁴⁵ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 112.

⁴⁶ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 362.

⁴⁷ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 129.

⁴⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 112.

⁴⁹ Kudûrî, el-Muhtasar, s. 613; İbn Âbidîn, Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr, VI, 588.

⁵⁰ Serahsî, el-Mebsût, XXVI, 59.

⁵¹ Serahsî, el-Mebsût, XXVI, 88.

⁵² Kâsânî, Bedâi, VII, 326.

⁵³ Serahsî, el-Mebsût, XXVI, 59.

⁵⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 300.

hay ilkâ edip cenîn-i mezbûr fi'l-hâl feot olsa Hind'e ne lâzım olur? el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve diyet ve kefâret."⁵⁵ Hanefi kaynaklarında da canlı olarak düştükten sonra ölen cenin için failin, diyetin yanı sıra kefarete de ödemesi gerektiği belirtilmektedir.⁵⁶

Düşen ceninin canlı olduğunun emaresi olarak ceninin anne karnından düştükten veya düşürüldükten sonra hareket etmiş olması yeterli görülmekte ve ses çıkarması gibi başka şartlar aranmamaktadır. Bu sebeple hareket ettikten sonra ölen cenin için faile gurre değil diyet ödetilmektedir: "Zeyd Hind-i hâmilin arkasına darb-ı şedîd ile darbedip Hind düşmekle Zeyd'in darbandan nâşi müstebînü'l-hulka bir cenin ilkâ ettikten sonra cenîn-i mezbûr fi'l-hâl feot olsa hâlâ cenîn-i mezbûrun ba'de'l-vilâde tahrîk-i âzâ edip hayyen vilâdeti sabit olmakla verese Zeyd'den diyet talep ettikde Zeyd mücerred "Ba'de'l-vilâde ref-i savt etmemekle hay addolunmaz" deyip diyet vermemeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz."⁵⁷

Diyet, ölen ceninin mirası gibi değerlendirilerek ödeme mirasçılara yapılmaktadır: "Zeyd Hind-i hâmilin karnuna depme ile darb edip Hind ol darbdan müstebînü'l-hulka bir cenîn-i hay ilkâ ettikten sonra cenîn fi'l-hâl feot olsa verese cenînin tamamen diyetini Zeyd'den almaya kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar."⁵⁸

Hanefi mezhebine göre diyet bedeli yüz deve olup bu miktar altın cinsinden bin dinar, gümüş cinsinden on bin dirheme tekabül etmektedir.⁵⁹ "Zeyd Hind-i hâmilin menziline girip Hind'i darbetmek kasdıyla üzerine hücum ettikde Hind havfından bir cenîn-i zeker-i hay ilka ettikten sonra cenîn-i mezbûr fi'l-hâl feot olsa verese ceninin tamam-i diyetini Zeyd'den almağa kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar." - "Bu surette cenîn-i mezbûrun diyeti gümüşden ne mikdardır? el-Cevab: On bin dirhemdir."⁶⁰

Hamile kadının karnındaki cenini düşürmeden önce kocasından izin alıp almaması, gurre cezasında olduğu gibi diyetle sorumlu tutulma hususunda da etkili olmaktadır. Eşinden izin almaksızın canlı olarak düşürdüğü ve ölümüne sebebiyet verdiği cenin için kadın kocasına diyet ödemek zorundadır: "Zeyd hâmil zevcesi Hind'i tatlık eyledikde Hind ol hamli iskât için Zeyd'in izninsiz ilâc edip hayyen ilkâ-i cenîn edip ba'dehu ol cenîn feot olsa Zeyd ol cenînin diyetini Hind'den dava edip almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur."⁶¹ Ancak eşinin izni olması halinde anne maddi bir bedel ödemek zorunda olmayıp yalnızca uhrevi açıdan sorumlu olmaktadır: "Zeyd'in zevcesi Hind-i hâmil, Zeyd'in izniyle iskât-ı cenîn için ilâc etmekle müstebînü'l-hulka bir cenîn ilkâ eylese Hind'in âkilesine yâ Hind'e diyet yâ gurre lâzime olur mu? el-Cevab: Olmaz."⁶²

Hiçbir şekilde kasit yokken meydana gelen düşüklükler için ise faile ceza ödetilmemektedir. Bir örnekte bir karı-koca bir ipin iki ucundan tutup çekiştirirlerken hamile kadının elinden ipin kaçmasıyla kadın düşerek karnındaki canlı çocuğu düşürmekte ve çocuk hemen ölmektedir. Ancak bu durumdan kadının eşi sorumlu tutulmamakta ve ona çocuğun diyeti ödetilmemektedir: "Zeyd zevcesi Hind-i hâmilin yedinde olan bir arşın ipliğin ucundan Zeyd yapışıp çekip Hind dahi bir tarafından çekip mezbûrlar cer ve tecüzüb ederlerken Hind'in elinden iplik sıyrılıp Hind kafası üzerine düşüp bir cenîn-i hay ilkâ edip ol hinde veled-i mezbûr feot olsa Zeyd'e diyet lâzime olur mu? el-Cevab: Olmaz."⁶³

İlginç bir fetva metninde ise bir ebenin, doğum sancuları başlayan bir hanımın kocası tarafından doğum yaptırmasının engellenmesinden bahsedilmektedir. Koca, bebeği kendisi çıkarmaya çalışmakta ancak hem bebeğe hem de anneye ciddi zararlar vererek her ikisinin de vefatına sebebiyet vermektedir: "Hind-i hâmilin vaz'-ı hamli karîb oldukda infisâl-i veled muttasıl veca' ârız olup Hind'in zevci Zeyd kâbileyi men edip veledin hayyen sadrı çıkmayıp ancak başı çıkdıkda bıçak ile veledi zebh ve katledip ba'dehu veledin bedenini ihrâc için Hind'in karnını bir kayış ile bağlayıp sıkılamakla veledin bedeni çıksa Zeyd'in ol vehile Hind'i bağlayıp sıkımasından nâşi birkaç saat murûrunda Hind dahi feot olsa Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Cenîn için gurre, Hind için diyet-i mer'e ve kefâret."⁶⁴ Bu kişi, bebek sağ doğmadığı için diyet yerine gurre ödemekte, ayrıca ölümüne sebebiyet verdiği karısı için ise diyet ve kefarete ödemektedir.

Bir fetvada ise boşanma iddetini sona erdirmek için karnındaki cenini düşürmek üzere çocuk düşürücü bir ilaç için bir kadın söz konusudur. Müdahale sonucunda organları belirmiş ölü bir cenin düşmekte, bir de canlı doğup hemen ölen bir cenin bulunmaktadır. Böyle bir durumda, klasik Hanefi fıkıh eserlerinde de belirtildiği yönde, kadının düşen ölü cenin için gurre, canlı doğup ölen cenin için ise diyet ve kefarete ödemesi gerektiğine hükmedilmiştir⁶⁵: "Hind-i hâmil zevci Zeyd ile muhâlaa oldukdan sonra iskât-ı cenin ile iddeti münkaziye olmak için deva içip müstebînü'l-hulka bir cenîn-i meyyit ve bir cenîn-i hay ilkâ edip fi'l-hâl ol

⁵⁵ Behcetü'l-fetâvâ, s. 588.

⁵⁶ Kâsânî, Bedâi, VII, 326; Fetâva'l-Alemgîriyye, VI, 34; İbn Âbidîn, Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr, VI, 590.

⁵⁷ Behcetü'l-fetâvâ, s. 588.

⁵⁸ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 354.

⁵⁹ Mergînânî, el-Hidâye, IV, 177-8.

⁶⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 525.

⁶¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 354.

⁶² Cerîde-i İlmiyye, Diyât, I, 9, s. 552, Evâil-i Rebiulevvel 1333.

⁶³ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 355.

⁶⁴ Behcetü'l-fetâvâ, s. 588-89.

⁶⁵ Kâsânî, Bedâi, VII, 326; Fetâva'l-Alemgîriyye, VI, 35.

cenin dahi fevt olsa Hind'e ne lâzım olur? el-Cevab: Meyyiten ilkâ ettiği cenin için gurre, hayyen ilkâ ettiği anda fevt olan cenin için diyet ve kefarete.⁶⁶

Yukarıdaki fetvada canlı doğup ölen cenin için diyetin yanı sıra kefarete cezası da gündeme gelirken, benzer bir fetvada böyle bir cenin için yalnızca diyetten söz edilmektedir: "Zeyd atına binip katl kastıyla Hind-i hâmilî ata çığnetip andan nâşi bir cenîn-i hayy-i zeker ilkâ edip cenin fi'l-hâl fevt olup akabinde Hind dahi fevt olsa Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Cenin için diyet-i racül, Hind için diyet ve kefarete."⁶⁷ Fetvada, hamile kadını öldürdüğü için suçluya diyet ve kefarete ödetilirken, bir önceki fetvadan farklı olarak canlı doğup ölen cenin için yalnızca diyet cezası öngörüldüğü görülmektedir.

Failin eylemi ile düşük arasında zaman bakımından ciddi bir fasıla olması durumunda anneye karşı haksız bir fiil söz konusu olsa dahi sebep-sonuç ilişkisi kurulmadığı için faile ceza verilmemektedir: "Hind, Zeyneb-i hâmil ile çekiştikten sonra bir ay mürûrunda Zeynep bir cenîn-i hay ilkâ eylese ba'dehu sekiz gün mürûrunda cenîn-i mezbûr fevt olsa Zeynep, Hind'e "Câiz ki senin çekişmeden ilkâ etmiş olam" deyu Hind'den nesne almaya kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz."⁶⁸ Bu örnekte, failin doğrudan doğruya darb gibi bir eylemi bulunmamakta, düşük eylemden bir ay sonra gerçekleşmekte ve bebeğin ise doğumdan sekiz gün sonra vefat ettiği özellikle belirtilmektedir.

Eylem sadece düşükle değil aynı zamanda hamile kadının ölümüyle de sonuçlanırsa gurrenin yanı sıra ölen anne için diyet de ödetilmektedir⁶⁹: "Zeyd zevcesi Hind-i hâmilin karnına depme ile darb edip Hind ol darbdan müstebînü'l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ edip akabinde Hind dahi fevt olsa Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Gurre ve diyet-i mer'e."⁷⁰ Yine bir kadını darp ettiği için hem ceninin canlı düşüp ölmesine hem de annenin vefatına sebebiyet veren kişiye iki kadın diyeti miktar ödetilmektedir: "Zeyd Hind-i hâmilî değnek ile darb edip Hind ol darbdan nâşi hayyen bir kız ilkâ edip ba'dehu ol kız der-'akab fevt olup Hind dahi üç gün mürûrunda fevt olsa Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: İki diyet-i mer'e."⁷¹

Ancak bazı fetva örneklerinde, hamileliği sonlandırmaya yardımcı olan kişilere gurre veya diyet cezası verilmeyip bunun yerine tazir veya hapis gibi cezalar verildiği görülmektedir. Bazen ise kişiden yardımcı olmasını hamile kadının bizzat istemesi halinde herhangi bir ceza gündeme gelmemektedir. Örneğin bir fetvada, hamile bir cariyenin karnındaki cenini düşürmek için ona bir tür zehir verip ölümüne sebebiyet veren kişiye, ne cenin için gurre ne de ölen anne için diyet ödetilmemektedir: "Zeyd, câriyesi Hind'i vat' ve ihbâl eyledikten sonra Zeyd'in zevcesi, Hind'in hamlini iskât için Hind'e sem mekûlesinden bazı nesne verip Hind eliyle alıp içip ba'dehu Hind ol semin te'sîrinden fevt olsa Zeyneb'e ne lâzım olur? el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve habs."⁷² Zehri hamile kadına veren kişiye diyet yerine şiddetli tazir ve hapis cezası verilmesinin nedeni, her ne kadar zehri bu kişi veriyorsa da annenin onu kendi eliyle yani bilerek ve isteyerek alıp içmesi olmalıdır. Annenin ölmesi dolayısıyla hayatı sona eren cenin için de herhangi bir şey ödetilmemektedir. Zira Hanefilere göre anne öldükten sonra cenin ölü olarak çıksa dahi cenin için bir ceza ödenmesi gerekmez, anne için ise diyet ödetilir. Cenin için gurre ödetilmemesinin nedeni, ceninin ölüm nedeninin şüpheli hale gelmiş olmasıdır. Nitekim cenin, söz konusu bu dış müdahale sonucu ölmüş olabileceği gibi salt annenin vefatı nedeniyle de ölmüş olabilir. Ancak annenin vefatından sonra cenin canlı olarak çıkar da ardından hemen ölürse hem anne hem de bebek için diyet ödetilmektedir.⁷³

Bazı örneklerde ise hamile bir kadının, bir başkasından çocuk düşürücü bir ilaç hazırlamasını talep etmesi durumunda ilacı hazırlayıp kadına veren kişiye, sonuçta ölü ceninin düşmesi ve annenin ölmesi söz konusu olsa dahi, hiçbir ceza verilmediği görülmektedir: "Hind-i hâmil zevci Zeyd'in izni yoğ iken vâlidesi Zeyneb'e "İskât-ı haml için bana ilâc eyle" deyu emredip Zeyneb dahi ilâc etmekle Hind müstebînü'l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ ve ba'dehu vaz'-ı hamlinden nâşi Hind dahi fevt olsa Zeyneb'e ne lâzım olur? el-Cevab: Nesne lâzım olmaz."⁷⁴ Zira bir kimse bir başkasına karnındaki cenini düşürmesini emrettiğinde, Hanefi mezhebine göre, emredilen kişi gurreyle sorumlu tutulmaz.⁷⁵

2.3. Mirastan Mahrumiyet

Normal şartlarda, organları belirmiş cenin hakkında miras hükümleri cereyan etmektedir. Bir fetvada da görüldüğü üzere anne karnından darbe sonucu ölü olarak düşürülen bir cenin, organlarının belirmiş olması halinde, annesi hamileyken vefat etmiş olan babasına mirasçı olmaktadır. Ceninin mirastaki hissesini ise anne almaktadır: "Zeyd fevt olup zevcesi Hind-i hâmilî ve li-ebveyn kız karındaşı Zeyneb'i terk

⁶⁶ Behcetü'l-fetâvâ, s. 587-8.

⁶⁷ Behcetü'l-fetâvâ, s. 588.

⁶⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 300.

⁶⁹ Fetâvâ'l-Alemgîriyye, VI, 34-5; İbn Âbidîn, Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr, VI, 589.

⁷⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 300; Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 355.

⁷¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 354.

⁷² Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 112.

⁷³ Serahsî, el-Mebsût, XXVI, 89-90; Kâsânî, Bedâi, VII, 326-7; Mergînânî, el-Hidâye, IV, 189-90.

⁷⁴ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 354.

⁷⁵ İbn Âbidîn, Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr, VI, 591.

ettikten sonra Hind vaz'-ı haml etmeden Hatice Hind'i darbedip Hatice'nin darbandan nâşi Hind müstebînü'l-hulka bir cenîn-i zeker-i meyyit ilkâ edip Hatice'ye gurre lâzım olsa ol cenîn Zeyd'e vâris olur mu? el-Cevab: Olur." - "Bu surette Hind Zeyd'in terekesinden cenînin hissesini ve gurreyi ihrâza kâdire olur mu? el-Cevab: Olur." ⁷⁶

Normalde ceninin mirasından vârislerine pay düşmesine rağmen, düşüğe ve dolayısıyla ölüme sebebiyet veren mirasçı ise ceza olarak ceninin mirasından pay alamamaktadır. Örneğin hanımının karnındaki ceninin canlı olarak düşmesine sebep olduktan sonra bebeği ölen baba katil sayıldığı için cenine mirasçı olamamaktadır. Zira İslam hukukuna göre mûrisini öldüren katilin mirastan pay alamayacağı hadislerle sabittir.⁷⁷ "Zeyd zevcesi Hind-i hâmilin karnına depme ile darbedip Hind ol darbdan cenîn-i hayy-i zeker ilkâ ettikten sonra Hind fevt olup ba'dehu cenîn-i mezbûr dahi fi'l-hâl fevt olsa Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: Diyet-i mer'e ve racül lâzıme olur." - "Bu surette Zeyd Hind'e ve cenîn-i mezbûra vâris olur mu? el-Cevab: Olmaz."⁷⁸ Annenin karnına vuran kişinin ceninin babası olması halinde de, katilin mirasçı olamayacağına dair hukuki kaide gereğince, baba gurreye mirasçı olamamaktadır.⁷⁹ "Zeyd zevcesi Hind-i hâmilin darb etmekle Hind ol darbdan nâşi müstebînü'l-hulka iki cenîn-i meyyit ilkâ eylese Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevab: İki gurre lâzıme olur, Zeyd hisse alamaz."⁸⁰ Yine hamileliğini kocasının izni olmaksızın sonlandıran bir kadın da organları belirmiş bir cenin düşürdüğünde gurre ödemekle sorumlu tutulduğu gibi kendisi de gurreye vâris olamamaktadır: "Zeyd'in zevce-i mutallakası olan Hind-i hâmil, hamlini iskât için Zeyd'in izninsiz bazı devâ şüreb edip müstebînü'l-hulka bir cenîn-i meyyit ilkâ eylese Hind'e ne lâzım olur? el-Cevab: Gurre lâzıme olur, kendi hisse alamaz."⁸¹

Görüldüğü üzere Osmanlıda cenin düşürme suçuna, şartlara göre gurre, diyet gibi tazmin cezaları verilmekte, ayrıca fail ceninin mirasından mahrum edilmektedir. Fetvalara yansıyan bu cezai uygulamaların yanı sıra Osmanlı Devleti'nde özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren nüfusun azalmasını önlemek amacıyla zaman zaman çocuk düşürmeyi yasaklayan fermanlar da yayınlanmıştır. 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu ile cenine karşı işlenen suçlar yazılı olarak düzenleme altına alınmış ve bu işlemi gerçekleştirenler için tazmin, hapis, kürek gibi cezalar belirlenmiştir.⁸²

Sonuç

Osmanlı dönemine ait temsil gücü yüksek bazı fetva mecmualarını incelediğimiz çalışmamız neticesinde, *iskât-ı cenîn* şeklinde ifade edilen ceninin düşürülmesi olgusunun fetvalarda sıklıkla ve çok farklı boyutlarıyla yer aldığını görmekteyiz. Cenin düşürme hususunda gelen çok sayıda soru sayesinde halkın ve din adamlarının konuya bakış açısını fetvalardan takip edebilmekte, Osmanlı tıbbına dair bazı ipuçları edinmekte ve konu özelinde dini ve tıbbi yaşam arasındaki düalist ilişkiyi gözlemleyebilmekteyiz. Ancak bu araştırma daha dar kapsamlı olarak, annenin veya yabancı bir kimsenin tasarrufu sonucu hamileliğin sonlandırılmasının ceza hukukuna etkisine tahsis edilmiştir.

İslam hukuku, henüz fiziksel olarak dış dünyada var olmayan ceninin başta hayat hakkı olmak üzere tüm haklarını korumakta, ona karşı işlenen suçları ise ağır müeyyideler ile cezalandırmaktadır. Cenin için gurre ve diyet cezaları gündeme gelirken, ayrıca annenin beden bütünlüğüne yapılan saldırılar için de tazir, tedib, hapis gibi cezalar söz konusu olmaktadır. Ancak Hanefilere göre, düşürülen cenin için bir ceza verilebilmesi için ceninin bazı organlarının oluşmuş bulunması gerekmektedir. Fetva metinlerinde *müstebînu'l-hilka* şeklinde ifade edilen bu halin öncesindeki süreçte gerçekleşen hamileliğin düşürülmesi eylemleri için herhangi bir ceza öngörülmemektedir. Ancak bu yöndeki fetvalardan yola çıkılarak Hanefilerin, ceninin hayatının organların oluşmasıyla başladığını düşündüklerini iddia etmek doğru olmayacaktır. Onlar bu kriteri, cezai hükümlerin uygulanabilir olması için benimsemiş olmalıydılar. Çünkü esasında ruhun üflenmesi ile ceninin hayatının başladığı kabul edilmesine rağmen böyle bir soyut kriter ile somut ceza hukukunu uygulamak mümkün olmayacağından ötürü, düşen şeyin gerçekten bir insan cenini olduğunun anlaşılmasını sağlayacak olan "organların belirmiş olması" şeklindeki ölçüt tercih edilmiştir.

Belki kendi dönemi ve tıbbi şartları için iyi bir hukuki çözüm olabilecek organların belirmiş olması kriterinin, tıp teknolojilerinin geliştiği günümüz şartlarında yeniden gözden geçirilmesi gerektiği ise kanaatimizce aşıkardır. Zira doğal olarak bu görüşler fakihlerin kendi dönemlerindeki sınırlı tıp bilgileri doğrultusunda şekillenmiş olup günümüzde tıp teknolojilerinin gelişmesi sonucu farklı kriterler

⁷⁶ Behcetü'l-fetâvâ, s. 637.

⁷⁷ Tirmizî, "Ferâiz", 17; İbn Mâce, "Ferâiz", 8; "Diyât", 14. Ayrıca bkz. Kâsânî, *Bedâi*, VII, 326.

⁷⁸ Nefîcetü'l-fetâvâ, s. 580.

⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 88; Kâsânî, *Bedâi*, VII, 326.

⁸⁰ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 354.

⁸¹ Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 354. *İskât-ı cenîn* konusundaki diğer fetvalar için bkz. Fetâvâ-yı Ali Efendi, II, 300; Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 524, 525; Fetâvâ-yı Abdürrahim, I, 112, 113, 129, 354, 355; Behcetü'l-fetâvâ, s. 587, 588, 596; Nefîcetü'l-fetâvâ, s. 581.

⁸² Belkis Konan (2008). "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 57/4, s. 327-31. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk (1987). "Osmanlı Döneminde İskat-ı Ceninin Yeri ve Hükümü", *Fırat Üniversitesi Dergisi*, S.1/1, s. 199-208; Selçuk Akşin Somel (2002). "Osmanlı Son Döneminde İskat-ı Cenin Meselesi", *Kebikeç*, S.13, s. 65-88; Tuba Demirci-S. Akşin Somel (2008). "Control over Feminine Body, Procreation and Public Health: Demography, Bio-Politics and Abortion in the Ottoman Empire (1789-1908)", *Journal of the Sexuality*, S.17/3, s. 377-420; Fatma Şimşek v.dğr. (2009). "Osmanlı İmparatorluğunda İskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2/6, s. 593-609.

benimsemek gerekebilecektir. Ancak bugün dahi elimizdeki tıbbi imkanlara rağmen ceninin hayatının başlangıcı hususunda kalp atışı, acıyı hissetme, organ taslaklarının oluşması gibi farklı kriterler üzerinde tartışmaların bulunduğu ve bu hususta bir netliğin bulunmadığı da bir gerçektir. Yine de bugün çocuk düşürme konusunda fetva verilirken klasik eserlerdeki bu kriterin, günümüz tıbbi verileri ışığında yeniden değerlendirilmesi gerekebilecektir.

Klasik fıkıh eserlerinde çokça tartışılmış olan cenin düşürme hususunda fıkıh mezhepleri arasında farklılıklar ve görüş ayrılıkları olmasına rağmen burada geçen fetvalar Osmanlı temelli olması nedeniyle yalnızca Hanefi mezhebine has olmaktadır. Zira diğer mezheplerde, ceninin anne rahmine düştüğü andan itibaren dokunulmaz oluşu gibi farklı kriterleri esas alanlar da bulunmaktadır. Bu anlamda bu çalışma ile, şeyhülislam tarafından konumuz bağlamında verilen fetvaların klasik dönem Hanefi fıkıh eserlerinde yer alan ilgili malumatla uyumunun sağlanması yapılarak, verilen fetvalarda klasik Hanefi görüşlerin takip edildiği neticesi teyit edilmiş olmaktadır. Bu sağlama, Osmanlıda hukukun kendi içindeki tutarlılığını ve bütünlüğünü göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH EFENDİ, Yenişehirli (ö.1156/1743), *Behcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, der. Mehmed Fikhî el-Aynî, İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1266/1849.
- ABDÜRRAHİM EFENDİ, Menteşzâde (ö.1154/1716), *Fetâvâ-yı Abdürrahim I-II*, İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Ma'mûre, 1243.
- ALİ EFENDİ, Çatalcalı (ö.1103/1692), *Fetâvâ-yı Ali Efendi I-II*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311-1312.
- Ceride-i İlmîyye*, İstanbul: Meşihat-ı Celile-i İslâmiyye, 1332-1341.
- DAĞCI, Şamil (1996). *İslam Ceza Hukukunda Şahslara Karşı Müessir Fiiller*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Fetâvâ'l-Alemgîriyye: el-Fetâvâ'l-Hindîyye* (haz. Burhanpurlu Şeyh Nizam), Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310, I-VI.
- FEYZULLAH EFENDİ, Seyyid (ö.1115/1703), *Fetâvâ-yı Feyziyye maa'n-nukûl*, İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1266.
- GEDÜSÎ, es-Seyyid Hâfız Mehmed b. Ahmed, der. Fetva emini, *Neticetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265.
- İBN ÂBİDİN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî (1252/1836), *Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr: Şerh-i Tenvîri'l-ebşâr*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984, I-VIII.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö.273/887), *es-Sünen*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Riyâd: Şeriketu't-Tibâati'l-Arabiyye, 1984, I-II.
- KÂSÂNÎ, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî (587/1191), *Bedâiü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1982-6, I-VII.
- KONAN, Belkıs (2008). "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 57/4, s. 319-335.
- KUDÛRÎ, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed (428/1037), *el-Muhtasarü'l-Kudûrî maa şerhihi el-Mu'tasarü'z-zarûrî*, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1422.
- MERGİNÂNÎ, Ebû'l-Hasan Burhânuddîn Ali b. Ebî Bekr (593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986, I-IV (1 c.'te 2 cilt).
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (483/1090), *el-Mebsût*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, (t.y.), I-XXX.
- SUN'ULLAH EFENDİ, Caferzade (ö.1021/1612), *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi*, der. el-Hâc Ömer Lütfî, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 502, vr. 1a-79b.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö.279/892), *el-Câmiu's-Sahîh* (şerhiyle birlikte, şerh: Ebû Bekir b. el-Arabî), Mısır: Matbaatü's-Sâvi, 1934, I-XIII.
- ÜSKÛBÎ, Pîr Mehmed (ö.1020/1611), *Fetâvâ-yı Üskübî*, Süleymaniye Ktp., Âşîr Efendi, nr. 133, 1167, vr. 1a-356b.